

Georgios Pakhymeres'in Eserinde (*Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*= *Syngraphikōn Historiōn*= *Tarihsel İlişkiler*) “Türk” İmajı

Murat Keçiş*

Özet

Bizans'ın birçok iç ve dış tehditle mücadele ederek yavaş yavaş büyük bir imparatorluktan küçük bir kent devletine dönüşmeye başladığı ve bu dönüşüm nedeniyle retoriğe olan ihtiyacın arttığı bir dönemde *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*/*Syngraphikōn Historiōn*/*Tarihsel İlişkiler* isimli eserini kaleme alan Georgios Pakhymeres, sahip olduğu güçlü Yunan-Roma retorik edebî geleneğinin yanına fizikî ve beşerî coğrafyaya olan ilgisini de eklemesiyle Bizans tarihyazımında klasik tarih yazıcılığı geleneğinden kopuşu simgelemektedir. Bizans'ın yeni başkenti İznik'te, 1242 yılında dünyaya gelen ve yaklaşık yirmi yıl bu şehirde yaşayan Pakhymeres, Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasıyla 1261 yılından itibaren buraya yerleşmiş ve iyi bir klasik eğitim görmüştür. Aldığı eğitimin etkisiyle imparatorluk bürokrasisi içinde çeşitli görevler üstlenen Pakhymeres, devletin siyasî sınırlarının giderek daralmasını endişe içerisinde gözlemlemiştir. Yaşanan bu çöküşün nedenini anlayabilmek için kendinden önceki dönemleri de inceleyen müellif, tarihi anlatısında bu duruma neden olan milletleri etnografya açısından tahlil ederek belki de onları engelleyecek bir reçete sunmayı amaçlamıştır. “Öteki” olarak gördüğü bu milletler arasında onun ilgisine en çok çelenler ise “Persler” olarak isimlendirdiği Türkler olmuştur. Türklerin nasıl durdurulabileceği ve Bizans'ın çöküşünün nasıl engellenebileceği üzerine kafa yoran Pakhymeres, Türkleri bu bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu çalışmada, Pakhymeres'in eserindeki “Türk” imajını bu çerçevede incelemeyi hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Georgios Pakhymeres, Tarihsel İlişkiler, Türkler, Bizans, Tarihyazımı.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, muratkecis@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9776-3976, DOI: 10.37879/9789751756473.2023.1

The Image of “Turk” in the Work of Georgios Pakhymeres (Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν)

Abstract

Georgios Pakhymeres, who wrote his book *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν/Syngraphikōn Historiōn/ Historical Relations* at a time when Byzantium began to slowly transform from a large empire into a small city-state, struggling with many internal and external threats, and the need for rhetoric increased due to this transformation, with his strong Greco-Roman rhetorical literary tradition and his interest in physical and human geography, he symbolizes the break with the classical historiographic tradition in Byzantine historiography. Pakhymeres, who was born in Iznik, the new capital of Byzantium, in 1242 and lived in this city for about twenty years, settled here after the reconquest of Constantinople from the Latins in 1261 and received a good classical education. Pakhymeres, who took on various duties in the imperial bureaucracy thanks to the education he received, observed with concern the gradual narrowing of the empire political borders. The author, who also examined previous periods in order to understand the reason for this collapse, aimed to present a recipe that would perhaps prevent them by ethnographically analyzing the nations that caused this situation in his historical narrative. Among these nations, which he saw as the “The others”, those who received the most attention from him were the Turks, whom he called “Persians”. Pakhymeres, who pondered on how to stop the Turks and prevent the collapse of Byzantium, evaluated the Turks from this perspective. In this study, we aim to examine the image of “Turk” in Pakhymeres’ narrative.

Keywords: Georgios Pakhymeres, Historical Relations, Turks, Byzantium, Historiography.

Giriş

Orta çağ Türk tarihinin kaynakları içerisinde Bizans tarih yazarlarının önemi çok iyi bilinmesine rağmen onlar tarafından kaleme alınan eserler bazı problemler sebebiyle yeterince incelenmemiştir. Osmanlı Devleti’nin kuruluş sürecinin bizzat görgü şahidi olan ve *protonotarios* gibi imparatorluk içerisinde çok önemli bir pozisyonda¹ bulunan Γεώργιος Παχυμέρης Κωνσταντινουπολίτης, Georgios

1 Georgios Pakhymeres, kilisesi görevlileri içerisinde en önemli makam olan ve Ayasofya’ya sığınan köle, borçlu ya da cinayet zanlılarını dinleyerek günahlarından arınmaları için Tanrı adına cezalandıran *protekdikos* olarak görev yapmıştır. Bu görevi sayesinde sarayda etkili olmuştur. Ayrıca

Pakhymeres Konstantinoupolites Konstantinopolisli Georgios Pakhymeres'in 13 kitaptan oluşan *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*=*Syngraphikōn Historiōn*=*Tarihsel İlişkiler*² adlı eseri de yeterince dikkate alınmayan eserler arasındadır. Georgios Akropolis'in *Χρονικὴ Συγγραφή*=*Khronike Syngraphe*=*Tarih*'inin devamı niteliği taşıyan ve dönemin tarihini açıklamada son derece önemli bir yere sahip olan *Tarihsel İlişkiler*, VIII. Mikhael Palaiologos'un (1259-1282) 1260 yılındaki faaliyetlerinden başlayarak oğlu II. Andronikos'un hâkimiyetinin (1282-1328) 1308 yılına kadar olan kısmını kaydeder. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den bahseden ilk tarihçi olması, eseri Türk tarihi açısından daha kıymetli hâle getirmektedir. Eserin bugüne kadar –kullanılmayacak kadar problemli kısmî Türkçe tercüme³ saymazsak- sadece Fransızca⁴ ve İngilizceye ilk iki kitabı⁵ çevrilmiştir. Özellikle metnin Yunancasının son derece ağıdalı olması ve düzensiz kronolojisi bu kaynağın verdiği çok değerli bilgileri kullanmayı zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Tabii ki sorun sadece Pakhymeres'in anlaşılması güç dili ve kronolojisi değildir. Gerek kendisiyle çağdaş herhangi bir tarih yazarının olmaması gerekse kendisinden sonra yazarların bu dönemi Pakhymeres'ten alıntılanarak⁶

sadece din adamlarına verilen, en alt kademedeki yargıç rütbesi olan *dikaiophylaks* rütbesiyle onurlandırılmıştır. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol I, Berlin 1958, s. 280-282; Alice-Mary Talbot, "Pachymeres, George", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, ed. A. P. Kazhdan, New York 1991, s. 1550; Levent Kayapınar, "Georgios Pachymeres", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXIV, s. 139-140.

- 2 Bundan sonra Pakymeres'in tarihî anlatısından *Tarihsel İlişkiler* ya da *Eser* şeklinde bahsedilecektir.
- 3 İlcan Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler, Georges Pachymeres*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019. Bilimsel araştırmalarda kullanılmayacak kadar sorunlu bu kısmî çevirinin üçüncü baskıyı yapması, Pakhymeres'e Türkiye'de olan ilgiyi göstermektedir.
- 4 Eserin neşri için bk. Georgii Pachymeris, *De Michaelē et Andronico Palaeologis*, Libri Tredecim, Recognovit Immanuel Bekkerus, 2 Volumen, Bonnae 1835. Fransızca tercümesiyle beraber daha güncel bir neşir için bk. Georges Pachymèrès, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris 1984; II. Livres IV-VI, 1984; III. Livres VII-IX, 1999; IV. Livres X-XIII, 1999; V. Index, 2000. Pakhymeres'in *Tarihsel İlişkileri*'nin kısa versiyonun Fransızca tercümesi için bk. *La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymèrès*, I. Livres I-VI; II. Livres VII-XIII. Édition du texte grec et commentaire par A. Failler, Paris 2001-2002.
- 5 Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History, Unpublished Ph.D. Thesis, 2004.
- 6 Nikephoros Gregoros, 1204 ila 1359 yıllarını kapsayan, otuz yedi kitaptan oluşan, *Ῥωμαικὴ Ἱστορία Romaïke Historia*=*Roma Tarihi* adlı eserini yazarken 1260-1308 yılları arasındaki dönemi büyük oranda Georgios Pakhymeres'ten alıntılanmıştır. Hatta Gregoras ile Pakhymeres'in eserini karşılaştırınca, Pakhymeres'in daha iyi bir tarihçi olduğunu, olaylara daha detaylı ve eleştirel gözle baktığını söyleyebiliriz. Gregoras'ın eserinin 1204-1303 yıllarını kapsayan ilk altı kitabının

aktarmaları sebebiyle, verdiği bilgilerin güvenilirliğini ölçebilecek oldukça sınırlı veriye sahibiz.

Pakhymeres'in yaşadığı XIII. yüzyıl, modern araştırmacılar tarafından Bizans İmparatorluğu'nda büyük çöküşün başladığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Bizans'ın karşı karşıya kaldığı birçok tehdit hakkında kaynağımızın verdiği bilgileri değerlendirebilmek oldukça güç gözükmektedir. Bununla birlikte Bizanslıların etraflarındaki dünyaya bakışında Pakhymeres bir ayna vazifesi görmektedir.⁷ İnanç ile siyasetin iç içe geçtiği *Tarihsel İlişkiler*'in 3. kitabın 3 ila 5. bölümleri çeşitli tarihî olayları aydınlatacak oldukça geniş bir perspektife sahip verilerden oluşmaktadır. Bu oldukça kıymetli tarihî bilgilerin olduğu bölüm; etnografya ile ikilemi; retorik olarak abartılmış “trajedi” ve “bilimsel” bilgi ile duyguları; mantıksal siyasî söylem ile hikâyevari dedikoduyu bir araya getirmektedir. Bu özellikleriyle Pakhymeres, klasik tarih yazıcılığı geleneğinden kopuşu simgelemektedir. Klasik geleneğin “Barbar” kavramı, Pakhymeres'in “öteki”sini karşılamaktan uzaktır. Eserinde anlatı ile etnisite; tarihçinin gündemi ile siyasî olaylar iç içe geçmiştir. Bu açıdan Pakhymeres'in sistematik bir analizi, Bizanslıların etrafındaki dünyayı ne şekilde algıladıklarını aydınlatacak zengin bilgiler sağlayacaktır.

Güçlü Yunan-Roma retorik edebî geleneğinden gelen Pakhymeres'in çökmekte olan “Roma İmparatorluğu'nun” yükselmekte olan Türk varlığına karşı nasıl hayatta kalacağına dair iç muhasebe ve savunma niteliğindeki eserini derinlikli bir şekilde analiz etmek için birçok değişkenin aynı anda dikkate alınması gerekmektedir. Bizanslılar siyasî problemleri dinsel sorunlardan ayırt etmeyi doğaya uymayan bir tutum olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla din ile siyasetin iç içe geçtiği metinleri çözmek büyük bir çaba gerektirmektedir. Ayrıca Bizans'ı kuşatan birçok uygarlığın kendi iç dinamikleri de bilinmelidir. XIII. yüzyıl Bizans tarih yazıcılığı araştırmalarının önemli uzmanı Juliana Ruth Macrides'in ifadeleriyle, “*Bu dönem Sırların, Bulgarların, Rumların, Türklerin, Venediklilerin, Cenevizlilerin, Frankların tarihidir. Bu yüzyıldan itibaren Bizans'tan sonraki Bizans'tur.*”⁸

Yunanca asıyla birlikte Türkçe tercümesi hakkında yapılan başarılı ve örnek bir yüksek lisans tez çalışması için bk. Arslan Kılıç, *Nikiiforos Grigoros'un Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

7 Pakhymeres'in eserinin tarihi değeri üzerine kısa fakat genel bir değerlendirme için bk. Stylianos Lampakis, “Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris”, *Βυζαντινά Σύμμεκτα*, 16, 2003-2004, s. 133-138.

8 Juliana Ruth Macrides, “Bizans Tarih Yazıcılığında XIII. Yüzyıl”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, çev. Murat Keçiş-Mehmet Yağcı, C 39, S. 67, 2020, s. 698.

Genel kabul edilen görüşe göre, 11 Mayıs 330 tarihinde Doğu Roma İmparatoru Büyük Konstantinos tarafından Konstantinopolis'in Antik Bizantion kentinin harabeleri üzerinde yeniden inşa edilmesiyle başlayan ve 29 Mayıs 1453'te Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilene kadar devam eden uzun Bizans İmparatorluğu tarihinde XIII. yüzyıl; bu dönemde meydana gelen olaylar sebebiyle oldukça ayrı bir yere sahiptir. IV. Haçlı Seferi'yle (1204) imparatorluğun sınırlarının ve imparatorluk ideolojisinin değişmesi Bizans tarih yazarlarının eserlerine belirgin bir şekilde yansımıştır. Dolayısıyla, 1204'ten sonra imparatorluk vasfını yitirmiş bir Bizans'tan söz etmekteyiz. Bu siyasî değişiklik Helen kimliğinin yükselmesine, Roma kurumlarının, özellikle Roma kanunlarının zayıflamasına yol açmıştır.⁹ Bizanslıların siyasî coğrafya algılarının büyük oranda dönüştüğü XIII. yüzyılda eserlerini kaleme alan tarih yazarlarının olayları kaydederken oldukça geniş bir literatür kullandıkları bilinmektedir. Ancak Bizans siyasî sınırlarının daralmasıyla imparatorluğun hâkimiyeti dışında kalan bölgeler ve öteki olarak görülen halklar hakkında verdikleri bilgiler artmıştır. Pakhmeres, tıpkı XII. yüzyılın büyük tarih yazarı Anna Komnene ve kendi hocası Akropolites gibi eserinin giriş kısmında bu tarihi neden yazdığını detaylıca açıklamaktadır. Burada görüleceği üzere Pakhmeres, eserinde hakikati ve gerçeği ortaya koymaya çalışacağını iddia etmektedir.

“Bu eseri, Konstantinopolis asıllı olan fakat Nikaia'da [İznik] doğup büyümüş, Konstantinopolis bir kez daha Tanrı'nın izniyle Romalıların himayesine girdiğinde gelip şehre yerleşmiş, henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen kutsal ruhbanlığa kendini adanmış, kilise makamları tarafından uygun görülmesinin ardından protekdikos makamına ulaşmış ve saray tarafından dikaiophylaks rütbesiyle onurlandırılmış olan Georgios yazdı. Anlattıklarım basitçe geçmişten alınan hikâye ya da söylentiler değil, çoğuna bizzat tanıklık ettiğim ya da tanık olanların anlattığı ve bu anlatıları da diğer şahitlerin doğruladığı olaylardır. Amacım; bir bilgenin de söylediği gibi “var olan yok olur” sözünün gerçekliğiyle, sık sık gerçekleşen döngüsel değişimlerle doğasında her şeyi saklamak olan zamanın, tarihsel gerçekleri küçültüp önemsizleştirerek yok etmesine engel olmaktır. Bu sebeple bunları ileten kişi gerçeğin batıldan daha az olduğuna kanaat etmemelidir. Gerçek, birçok insanın söyleyebileceği gibi, tarihin ruhudur; gerçeğin kutsal olması gerekir ve onun huzuruna yalamı getiren kişi açıkça günahkârdır.”¹⁰

9 Macrides, agm., s. 697-698.

10 Georges Pachymères, *Relations Historiques, I. Livres I-III*, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1984, s. 22-23.

Pakhmeres, yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinin yanı sıra siyasî çöküşle bağlantılı tarih yazıcılığı anlamında klasik gelenekten kopuşu simgelemesiyle üzerinde ayrıca durulması gereken bir tarihtir. Sadece kendi dönemini değil “mutlak çöküşün” sebeplerini anlayabilmek için önceki dönemle de ilgilenmektedir. Eserini kaleme aldığı Bizans’ın Anadolu’da sadece Nikaia (İznik), Prousa (Bursa) ve Philadelphia (Alaşehir) gibi şehirleri elinde bulundurduğunu “büyük bir üzüntüyle” kaydetmektedir. Doğu sınırında yaşanan gelişmeler imparatorluğun geleceğini belirleyeceğinden, Pakhmeres’in öncelikli gündemi çoğu kez “Persler” olarak isimlendirdiği Türklerdir.¹¹ Palaiologos ailesinin yönetiminde eserini kaleme aldığı da akılda tutulması gereken diğer bir husustur.

1204 felâketinden sonra Batı Anadolu’da yerel güçlerin desteğini alan Laskaris ailesinin yönettiği İznik İmparatorluğu, VIII. Mikhael Palaiologos’un hem yönetimi hem Konstantinopolis’i Latinlerden geri almasıyla miadını doldurmuştur. Fakat 1204-1261 arasındaki elli yedi yıllık dönemde Batı Anadolu yerel aristokrasisi ile Laskaris ailesi arasındaki ilişkiler oldukça iyi bir seyir izlemiştir. Palaiologos ailesinin Konstantinopolis’te hâkimiyet tesis etmesinin başkent-taşra çekişmesine yol açacağı kaçınılmazdır. Bu gerilim Türklerin ilerleyişini kolaylaştırıcı bir faktör olarak da görülebilir. Bizans’ın daha çok siyasî ve askerî meselelerinin yaklaşık son iki asrını biraz “hayranlık ve keder” duygularıyla araştıran Donald M. Nicol, Konstantinopolis-taşra gerilimini şu şekilde özetlemektedir:

“Konstantinopolis sınırları Bulgarlara ve Tatarlara karşı elde tutmak için Nikaia’ya göre daha iyi konumdaydı, ama Asya’daki sınırları savunmak yönünden konumu iyi sayılmazdı. 1261’in sonrasında Nikaia’da ve Bursa, Nikomedia/İzmit, Efesos/Selçuk ve Filadelfia/Alaşehir gibi, Bizanslıların diğer Anadolu kentlerinde terk edilenler artık kendilerini ihmal edilmiş hissetmeye ve gücenmeye başlamışlardı. Bizans Anadolu’sunun halkı,

11 Türkler hakkında bilgi veren Bizans tarih eserlerinin terminolojisi, iki düzineden fazla adlandırmadan oluşan önemli bir terim çeşitliliği göstermektedir ve bunların karşılıklı ilişkilerinin tespit edilmesi görüldüğü kadar kolay değildir. Genel kabul edilen görüşe göre, Bizanslılar dış dünyadan gelen etnik ve coğrafi yeni terimleri kullanmaktan kaçındılar. Bizans’ın Türk halklarını tasnifini, özellikle de Bizans ve Türkler arasında en aktif temasların olduğu XI. yüzyıldan XV. yüzyılın ortasına kadar olan dönemi inceleyen örnek çalışmalar için bk. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol 1-2, Berlin 1958; Koray Durak, “Defining the ‘Turk’: Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (JÖB)*, Band 59, 2009, s. 65-78; Rustam Shukurov, “The byzantine classification of the turks: Archaization or academic traditionalism?”, *Philopatation, Spaziergang im kaiserlichen Garten; Schriften über Byzanz und sein*, Neslihan Asutay-Effenberger-Falko Daim (Hrsg.) Mainz 2012, s. 273-296.

eski Nikaia İmparatorluğuna ait birikmiş servetin, Konstantinopolis'te harcanıp gittiğini görüyordu. İçlerinden birçoğu kendini, tahtı gasp eden Palaiologoslara değil, Laskaris ailesine bağlı hissediyordu.”¹²

Taşrada gerekli desteği göremeyeceğinin farkında olan, XIII. yüzyılın ikinci yarısına damga vuran Bizans İmparatorları VIII. Mikhael Palaiologos ve II. Andronikos, Türk tehdidini bertaraf edebilmek amacıyla klasik Bizans dış politikasının bütün enstrümanlarını kullanmak zorunda kalmışlardır. XIII. yüzyılın ortalarında İç Asya'dan Avrupa'ya kadar etkili olan Moğol istilasının Bizans İmparatorluğu açısından da ciddi olumsuz sonuçları olmuştur. Bütün dengelerin alt üst olduğu bu dönemde; hem Yakın Doğu hem de Güney Rusya, VIII. Mikhael Palaiologos'un siyasetinin odak noktası hâline gelmiştir. Kurnaz bir diplomat olan imparator, Bizans'ın zorlu dış işlerine incelikle işlenmiş ittifak politikasıyla hâkim olmaya çalışmıştır. Saltanatının ilk yıllarında, komşu Türkiye Selçuklu Sultanlığına karşı İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû ve ezeli düşmanı Bulgar Krallığı'na¹³ karşı güney Rusya'da İdil Tatarları ile ittifaklar oluşturmak istemiştir. Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti'ni sıkıştırmak için ne kadar yararlı müttefikler oldukları ortadaysa da hem Anadolu içlerine kadar ilerlemelerinin hem de Karadeniz'in kuzeyini de istila etmelerinin sonuçları uzun vadede Bizans'ı da etkilemiştir. Moğollar, çok sayıda Türk boyunun Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştur. Bu göç dalgasında 1288'den beri Osman Gazi'nin emrindeki gaziler de XIII. yüzyılın son on yılında Küçük Asya'nın en kuzey batısındaki Bithynia'da bir yer edinmeyi başarmıştır.¹⁴

Aynı on yıl içerisinde Bizans; Bulgar Krallığı ve Volga Tatarları tehlikesiyle de karşı karşıya kalmıştır. Birkaç cephede birden savaşmaktan kaçınmak için İmparator II. Andronikos, babası Mikhael'in ittifak politikalarını devam ettirmiştir. 1295'te oğlu IX. Mikhael, Küçük Ermenistan Kralı II. Hethum'un kız kardeşi ile evlenmiştir. Bu evlilik ittifakıyla II. Andronikos muhtemelen bir kez daha Türk topraklarının gerisinde zayıf da olsa yeni bir müttefike sahip olmak istemiştir. 1297'de gayrimeşru kızlarından Maria'yı Güney Rusya'da hüküm süren Altın Orda hükümdarı Tohta

12 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2000, s. 46.

13 Bulgar Kralı Tikh'in Bizans İmparatoru VIII. Mikhael'e düşmanca tutumunun ardında Laskaris ailesinden olan eşinin kıskırtması olduğuna da şüphe yoktur. Nicol, *age.*, s. 49. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Palaiologos ailesi Konstantinopolis'i ele geçirdikten sonra Laskaris ailesinin gücünü kırmıştır.

14 Osman Gazi'nin ilk dönem siyasi faaliyetleri konusunda bk. Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s. 35-43.

Han (1291-1312) ve henüz beş yaşında olan kızı¹⁵ Simonis'i de Sırlara karşı başarısız bir seferin (1297) ardından 1299'da daha önce üç kez evlenmiş Sırp hükümdarı yaşlı Milutin'le evlendirmiştir. Bu tür ittifakların, Bithynia bölgesinde beliren ve Bizans'ın sonunu getirme potansiyeline sahip Osmanlı yükselişine karşı askerî savunmayı güçlendirme amacıyla yapıldığı açıktır. Bizans komutanı Aleksios Philanthropenos'un Anadolu'daki isyanından ve kör edilmesinden (1295) sonra imparator, ertesi yıl Türk tehdidine karşı bizzat bir sefer hazırlığına girişmiştir. Fakat sefere çıkacağı zaman meydana gelen depremi, seferin başarısız olacağı şeklindeki batıl inançla yorumlayarak vazgeçmiştir. Bu vazgeçilen seferden sonra, Bizans ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerin başlangıcına dair yakın tarihli ikincil literatürde sadece IX. Mihail'in 1302-1303'te Küçük Asya'ya yaptığı bir seferden ve Mauzalon'un 1302'de Bapheus'ta yenilmesinden bahsedilmektedir. İmparatorun avantajlı ittifak politikasına rağmen, Osmanlıların Bithynia'da önemli bir dirençle karşılaşmadan hızla ilerlediği altı değerli yıl geçmiştir.¹⁶

Yukarıda bahsedilen ortamda olayların görgü şahidi Pakhmeres, doğudaki tehlike sebebiyle Bizanslıların batıyı ihmal ettiklerini üzülenek kaydetmektedir. Aslında VIII. Mikhael Palaiologos, Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kiliselerinin birleşmesiyle "Doğu" sorunuyla daha yakından ilgilenebileceğini düşünmekteydi. Bu politika çerçevesinde Bizans'ın batı ile ilişkilerini şu üç başlıkla özetleyebiliriz: Her türlü başarısızlıklarda rol oynadığı düşünülen Kilisede reform yapmak, Roma ve Konstantinopolis kiliselerini birleştirerek batı ile sorunları nihayete erdirmek¹⁷ ve son olarak batı ile siyasî problemleri de halledip Türklere karşı ortak Haçlı seferi düzenleyerek sorunu kesin bir şekilde ortadan kaldırmak. VIII. Mikhael ve tarafları batı ile ilişkilerde asıl problemin dinî ayrılıklar olduğunu düşünmekte ve

15 Bizans İmparatorları, evlilik ittifakı yapmak istedikleri fakat "barbar" olarak gördükleri milletlere sadece gayrimüşru kızlarını gelin olarak göndermişlerdir. Murat Keçiş, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 337-353.

16 F. Tinnefeld, Georgios Pakhmeres'in 1296-1302 yılı olayları hakkındaki kronolojisindeki belirsizlikleri; Pakhmeres'in öğrencisi şair Manul Philes'in tarihi bilgiler içeren şiirleriyle karşılaştırarak gidermek amacıyla kaleme aldığı makalesinde, yetenekli Bizans generali Tarkhaneotes'in 1298/99 yıllarında Sırlara karşı düzenlediği seferin başarısızlıkla neticelenmesinin daha sonraki Osmanlıların Bizans aleyhine yükselişine sebep olmuş olabileceği yorumunu yapmıştır. F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Frühes Unternehmen Gegen die Osmanen", *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, s. 46.

17 7 Mayıs 1274 tarihinde Lyon'da başlayan Konsilde Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin yeniden birleşmesi resmen kutlanmıştır.

bu ortadan kaldırılırsa güçlü bir şekilde Hıristiyanlığın ezeli düşmanını ortadan kaldırılabileceklerine inanmaktadırlar. Yukarıda belirttiğimiz IV. Haçlı Seferi orduları doğrudan Bizans'ın kalbini hedef almasına rağmen, dinî ayrılıkların ortadan kaldırılmasının XIII. yüzyılda tekrar gündeme gelmesi ise tamamen yaşanan çaresizlikle ilgilidir. Kaldı ki Konstantinopolis'teki etkin grupların hepsinin de aynı fikri paylaştığını söylemek çok zordur. Bizans kilisesi ve toplumunun bu dönemde ikiye bölündüğü genelde kabul edilen görüştür.¹⁸ İşte Pakhmeres'in VIII. Mikhael'in politikalarını keskin bir dille eleştirmesinin ardında yatan sebeplerden biri de "Union=Doğu ve Batı Kiliselerinin birleştirilmesi" fikrine karşı grubun bir temsilcisi olmasıdır. Doğu hakkında daha gerçekçi fikirlere sahip olmaları "Union" karşıtı grubun en belirgin özelliğidir.

Pakhmeres, Konstantinopolis'in doğusunda yaşayan halkların etnografyası hakkında kendinden önceki yazarlara nazaran daha detaylı bilgiler vermektedir. Hatta doğuda yaşanan çöküşün sorumlusu olarak gördüğü VIII. Mikhael Palaiologos'un imparator olmadan önce "*güvenli fakat utanç verici*" bir şekilde Sangarios (Sakarya) Nehri'ni geçerek "*Perslere=Selçuklu Sultanlığı'na*" kaçışını detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu olayları 1. kitabının 20. bölümünde "İleri Gelenler Bu Yüzden Kaçıp/Çekip Giderken, Diğerleri Nasıl Olup Da Her İhtimale Hazır Bekliyorlardı?" başlığı altında kaydetmektedir.¹⁹ Bu tasvirlerinde Selçukluların bazı özelliklerine vurgu yapmaktadır. Yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınarak tarihinin bakış açısındaki şu iki temel hususu tespit etmekteyiz:

1. Dönemin iyi eğitilmiş tarih yazarları arasında ön plana çıkan Pakhmeres'in eseri, Bizans zihninin dünyaya bakışını göstermektedir.
2. Artık Roma ideallerinden uzaklaşmış Bizans İmparatorluğu, güç bela korumaya çalıştığı sınırları dışındaki halkların hareketlerinden her zamankinden daha fazla etkilenmiştir.

Pakhmeres'i klasik tarih yazıcılarından farklı kılan özelliklerinin başında fizikî ve beşerî coğrafya konusunda derin bir bilgiye sahip olması gelmektedir. Fakat

18 Nicol, *age.*, s. 59.

19 Georgios Pakhmeres, özellikle Bizans topraklarında problem yaşayan birçok kişinin Selçuklu ülkesine kaçtığı belirtmiştir. Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 88-89. Bizans'ın doğu sınırındaki Sakarya Nehri boyunca oluşturduğu savunma hattının çöküşü hakkında bk. Murat Keçiş, "Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı", *Geçmişten Günümüze Sakarya: Tarih/Kültür/Toplum, Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş - Mükerrrem Bedizel Aydın - Arif Bilgin, Sakarya 2018, s. 63-70.

Bizanslıların coğrafi bilgisi; sahip oldukları teknik malumatın, kartografik bilgilerin ve bu bilgileri nasıl kullandıklarının çalışılması; XIV. yüzyıl öncesi söz konusu kaynakların çok azının günümüze ulaşması sebebiyle yeterince gelişmemiştir. Bizans'ın siyasal coğrafyasını tespit etmek, imparatorluğun sınırları dışındaki bölgeler ve halklar hakkında ne kadar bilgiye sahip olduklarını belirlemek oldukça merak edilen hususlardır. Georgios Pakymeres'in eseri gibi çok katmanlı bir metni anlayabilmek için coğrafya, etnografya ve siyasî tarih çalışmalarının birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Yunancasının karmaşıklığı bir yana, bahsedilen bu zorluğu sebebiyle de bu kaynak ihmal edilmiştir. Zira Bizanslılar, etraflarında meydana gelen olayları anlamak amacıyla bahsedilen konuları kesinlikle göz ardı etmemişlerdir. Özellikle XIII-XIV. yüzyılın kaynaklarından Georgios Pakymeres'in eseri sistematik bir şekilde analiz edilerek Bizanslıların etraflarındaki dünyayı ne şekilde algıladıklarını aydınlatacak zengin bilgiler elde edilebilir. Burada öncelikle Anadolu'da Bizans-Türk ilişkilerinin XIII. yüzyıla gelinceye kadarki çerçevesine genel bir bakış, dönüşümü göstermesi açısından faydalı olacaktır.²⁰

XI. yüzyılda Anadolu'da yoğun bir askerî mücadeleler zinciri ile başlayan Bizans-Türk ilişkilerinde, çatışma kültürü ön plana çıkmaktadır. Bizans imparatorlarının Anadolu'daki toprakları geri kazanmak üzere düzenledikleri seferler (örneğin 17 Eylül 1176 tarihinde meydana gelen Miryokefalon Muharebesi gibi büyük bir pususavaşı) hariç tutulmak üzere, XII. yüzyılda bir arada yaşama tecrübesine doğru dönüşen Bizans-Türk münasebetleri, dönemin yazarlarının eserlerine bu çerçevede yansımıştır. Fakat XIII. yüzyıla geldiğimizde bu durumun belli oranda değiştiğini gözlemlemekteyiz. Selçuklularla ilk karşılaşma anı olarak değerlendirilebileceğimiz XI. yüzyılda dilleri ve dinleri birbirinden tamamen farklı bu iki kültür havzasının, nasıl XIII. yüzyılda tanıma ve XIV. yüzyılda kabul etme sürecine dönüştüğü cevap verilmesi zor bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Sir Richard Southern, Batılı araştırmacıların Ortaçağ İslam'ına akademik bakışlarını; 'Cehalet Çağı', 'Akıl ve Umudun' XII. yüzyılı ve 1450-60 arasındaki

20 XI-XV. Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Türkleri ile başlayan daha sonra Beylikler ve Osmanlı Türkleri arasındaki ilişkiler konusunda şu eserlere bakılabilir: Speros Vryonis, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California 1986 (bu eserin özensiz bir çevirisi için bk. Speros Vryonis, Jr. *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Elman, İstanbul 2020); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1993; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2004; Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford 2014; Alexander Daniel Beihammer, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*, çev. Tark Özбек, Ankara 2022.

on yılda soğukkanlı bir ‘Tasavvur Anı’ şeklinde dönemlere ayırmıştır.²¹ Bu tasnif, Bizans aydınları arasında da görülebilir. Fakat Müslümanlarla olduğu kadar İslam’la çok fazla yaşamak zorunda kalmamaları sebebiyle verdikleri bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Dolayısıyla symbiosis (bir arada yaşama), Bizanslıların İslam’ın doğasını Batılılardan daha iyi anlamasına yol açmamıştır. Fakat Türk fetihleri ve Batılı üstünlüğü ile yüz yüze kalan geç dönem Bizans tarih yazarları, Tanrı tarafından korunan imparatorluklarının neden aşikâr bir çöküş içinde olduğunu anlamaya büyük gayret sarf etmişlerdir.²²

XIII. yüzyıl Bizans kaynakları -kendilerinden önceki döneme nazaran- etraflarındaki ve özellikle “Doğu” olarak niteledikleri dünya hakkında daha fazla bilgi vermekteydiler. Niketas Khoniates, Georges Akropolites, Theodoros Skoutariotes, Georgios Pakhymeres gibi dönemin tarihçileri çok iyi eğitim almış olup Bizans dışında olup bitenlerin son derece farkındaydılar. Bizans’ın artık yavaş yavaş Polis=Kent devletine dönüştüğü bir çağda sınırları dışındaki halkların siyasî, sosyal ve iktisadî manevralarından her zamankinden daha fazla etkilenmeleri retoriğe olan ihtiyacı artırmıştır. XIV. yüzyılda birçok iç savaş yaşanması imparatorluğu oldukça zor bir duruma sokmuş ve nihaî olarak bu süreç Bizans’ın Osmanlılara bağlanması ile neticelenmiştir.

Bu dönemde gücünü tüketmiş bir Roma İmparatorluğu olarak görebileceğimiz Bizans’ın tarihçileri; kendi sınırları dışındaki halkların hareketlerinden her zamankinden daha fazla etkilenmiştir. Bazı Bizans tarihçilerinin biraz da abartılı ifadeleriyle “Palaiologos Rönesansı” olarak nitelenen bu dönemde haritacılığa artan bir ilgiden söz etmek mümkündür. Oldukça zengin bilgiler sunan Pakhymeres, ağdalı dilinin ardında, yaşadığı dönemde oldukça hareketli olan Karadeniz bölgesine özel bir önem göstermektedir. Karadeniz bölgesi XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar, Bulgarlar ve Cenovalılarla çok hareketli bir dönem yaşıyordu. Ayrıca Karadeniz bölgesi, Anadolu’nun Selçuklulara bırakılmak zorunda kalınmasıyla beraber Bizans’ın öncelikli ilgi alanı hâline gelmiştir.

Doğa bilimlerine hararetle ilgisiyle bilge bir tarihçi olan Pakhymeres, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle coğrafya bilimine özel ilginin uyandığı bir dönemde Konstantinopolis’te yaşamıştır. Bu dönemde önemli bir isim ön plana çıkmaktadır: Keşiş Maksimos Planoudes. Bu coğrafya uzmanı, Strabon’un meşhur *Coğrafya* adlı

21 Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul 2000, s. 8.

22 I. Ševčenko, “The Decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals”, *DOP*, 15, 1961, s. 167-86.

eserini bulup ortaya çıkarmış ve Ptolemaios'un *Coğrafya*'sının bir kopyasını da arayıp bulmuştur. Hatta bu esere zeyil olarak haritalar yaptırmıştır.

Burada çok ilginç bir hususu hatırlatmak gerekir: Bizans, Yunan klasiklerinin esasını muhafaza etmiş, çok önemsediklerini bir seçki hâline getirmiş ve kendilerine göre biçimlendirmiştir. Bu çerçevede Bizans, Antik Yunan düşünce dünyasıyla ilk temas noktası olarak görülmektedir. Antikçağın en önemli coğrafya eserinin günümüze ulaşan en eski üç yazma nüshası, bahsettiğimiz haritalarla birlikte XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenir. Bu yazma nüshaların çoğaltılması, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un himayesinde gerçekleşmiştir. Planoudes gibi bilime meraklı bir entelektüel sayesinde coğrafya hakkında merak ve ilginin arttığını görmekteyiz. Planoudes'in harita yapabilecek 26 kişiyi Konstantinopolis'te bulabilmesi, ciddi miktarda birikimi göstermesi açısından önemlidir. Yetenekli teknik ressamlar ve dönemin coğrafi bilgisine sahip önemli kişiler kentte bulunmaktaydı. XIII. yüzyılda Bizans başkentinde kopyalanan ve oldukça güzel haritalar eklenen Ptolemaios'un *Coğrafyası* muhtemelen daha önce yapılan bir nüshaya dayanmaktadır.²³ Farklı dönemlerden el yazmalarının, yetenekli haritacıların ve haritacılığa ilgi duyan yüksek mevkilerdeki insanların varlığı, XIII. yüzyılın sonlarında Konstantinopolis'te coğrafyaya sistematik bir merakın olduğunu göstermektedir.

Planoudes gibi Pakhymeres'in de haritacılığa merakının olduğuna dair somut kanıtlara sahip değiliz. Doğa bilimlerine ilgisi olan Pakhymeres'in anlattığı olayların geçtiği yerler hakkında ortalama bir coğrafya bilgisine sahip olduğu kesindir. Eserini meydana getirirken muhtemelen Ptolemaios'un coğrafyasından faydalanmıştır. Pakhymeres, çalışmasının merkezine, gelenek olduğu üzere Konstantinopolis'i koymuştur. Topraklarının küçüldüğü bir dönemde Bizans İmparatorluğu; doğudan Türkler, batıdan da Normanlar tarafından tehdit edilmektedir. Dolayısıyla imparatorluğun kalbi olarak gördüğü başkente doğudan ve batıdan yapılan saldırılar, eserinde önemli bir yer kaplamaktadır.²⁴

Pakhymeres'in metni dikkatli bir şekilde incelendiğinde, eserin gündemini "Perslerin=Türklerin" nasıl durdurulacağı ve yaklaşmakta olan nihai sonun nasıl önleneceği oluşturmaktadır. Anlatsının her satırında; savunma, direniş ve hayatta kalma kaygılarının izlerini görmek mümkündür. Genel anlamda dış dünyayı "Ben" ve "Öteki" şeklinde oluşturulan Antikçağ metinlerinden farklı olarak Pakhymeres güçlü "Öteki"ye uyum sağlamaya çalışan ve hayatta kalabilmenin

23 Bu yazma Codex Urbinas Graecus 82'de bulunmaktadır.

24 F. Tinnefeld, agm., s. 54.

yollarını arayan bir metin inşa etmiştir. Bu var olma mücadelesini sadece doğuda yaşanan gelişmeleri naklederken değil başkentteki gelişmeleri hikâyeye ederken de gözlemleyebiliriz. Buna bir örnek verecek olursak, *protobestarios* Mauzalon'un konuşmasından aktardığı şu cümle doğuda yaşananlar karşısındaki kaygısını çok açık bir şekilde yansıtmaktadır: “Benim yüce kardeşlerim, geçmişimizi baştan itibaren şu an sizin önünüzde anlatmanın gereksiz ve alâkasız olduğunun farkındayım. İhtiyaçlarımız/ Zorunluluklarımız bizi tüm olanları bir kenara bırakıp günümüz meseleleriyle uğraşmaya zorluyor.”²⁵ Pakhmeres karşı karşıya kalınan “tehdidin” ve bunun getirdiği ciddi mücadele zorunluluğunun farkındadır. Türklerin oluşturduğu ve her zamankinden daha ciddi boyutlara ulaşan “çöküşü” durdurmanın ancak sadakat erdemiyile mümkün olacağını düşünmektedir. Bu sebeple Tanrının gölgesi olan imparatora herkesten üstün bir kişi olarak mutlak anlamda itaat edilmesi gerekmektedir. Bu itaatin de korkuyla değil, sevgiyle sunulması sayesinde başarılı olacağına inanmaktadır. Pakhmeres, ancak bu güçlü retorik ifadelerle imparatorluğun bir arada kalarak düşmana karşı başarılı olunacağını vurgulamaktadır. İmparatora herkes güvenir ve mutlak sadakat gösterirse “Roma İmparatorluğu” varlığını devam ettirebilecektir.

Pakhmeres'in eserinde coğrafyaya dair bazı örnekler vererek sorunu detaylandırmak mümkündür. Onun dünyasında “doğu” ya da “doğuya ait kısımlar” olarak nitelendirdiği (Ἀνατολή, τὰ κατ' Ἀνατολήν, ἕως) yer genellikle Anadolu'dur. Örnek vermek gerekirse; XIV. yüzyılın başlarında Küçük Asya'dan Konstantinopolis'e sığınanlar için ἀνατολιθεν=anatoliten ya da ἕωθεν=eothen'den geldiler demektir.²⁶ Antikçağ tarih yazarlarının etkisinde eserlerini kaleme alan Bizans tarihçileri, imparatorluğun doğusundaki halklar için ἀνατολικός=anatolikos terimini kullanırlar. Pakhmeres'in “doğu” diye tabir ettiği coğrafya, bazen Küçük Asya'nın sınırlarının ötesine kadar uzanan bölgeleri ve burada yaşayan halkları ifade etmektedir.²⁷ Ayrıca “Doğu” gibi oldukça muğlak coğrafi bir tanımlama olan Ἀνατολικοὶ Τόχαροι=Anatolikai Tokharoi ise İlhanlılarla ilişkili gözükmektedir.²⁸

25 Protobestarios Mauzalon'un konuşması için bk. Georges Pachymères, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 64-65.

26 Georges Pachymères, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, s. 27, 31, 35, 115.

27 Bizans imparatorluğunun en geniş sınırlara ulaştığı XI. yüzyılda “doğu” kavramı daha geniş mekânı nitelendirmektedir.

28 Georges Pachymères, *Relations Historiques*, II. Livres IV-VI, s. 514-515; Angeliki E Laiou, “On Political Geography: the Black Sea of Pachymeres”, *The Making of Byzantine History Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, s. 96.

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerden de görüleceği üzere, Pakhymeres'in çözülmesi gereken oldukça karmaşık bir coğrafi terminolojisi vardır. Altın Orda, Batılı Moğollar olarak isimlendirilirken, İlhanlı hanları “Doğulu” olarak isimlendirilir. Bu çerçevede, Pakhymeres için doğu ve doğulu terimi öncelikle Küçük Asya'ya, ikincisi İlhanlılara ve nadiren Bizans İmparatorluğu'nun doğu kısmına işaret eder. Böylece Küçük Asya şeklinde sınırlandırılmış coğrafi referans, imparatorluğun sınırlarının küçüldüğü ve başkent öneminin iyice arttığı bir zamanı işaret etmektedir. Kaynağımızda “Doğu”, coğrafi olduğu kadar siyasî bir terimdir ve Bizanslılarla ilişki içerisinde olan Doğu'yu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Pakhymeres'in dilini anlamak için tarih yazarlarının özellikle kendileri dışında yaşayan halkları nasıl nitelendirdiklerine bakmak gerekir. XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar uzanan zaman içerisinde Bizanslılar; “Galyalılar”, “Kolhisliler”, “Gepidler”, “İskitler”, “Sarmataialar”, “Hunlar”, “Taurika-İskitler”, “Daçyalılar” vs. gibi, çağdaş görüşe göre belirttikleri Ortaçağ ulusları ile bağdaşmayan eski etnik isimleri yoğun olarak kullandılar. Günümüz bilim insanlarına göre, Bizanslılar dış dünyadan gelen etnik ve coğrafi yeni terimleri kullanmaktan kaçındılar. Yabancı olarak görülen halkların sosyal ve kültürel yaşamının gerçeklikleri sıklıkla klasik terimlerle adlandırılmıştır. Modern sanat ve şiir teorilerindeki sanatçının orijinal eseri ne kadar iyi olursa olsun her taklidin çok üstünde tutan yaygın görüşün aksine, Antik Yunan ve Bizans dönemlerinde “orijinal dehaya, yaratıcılığa” çok fazla önem verilmemiştir. Bunun aksine “Klasik” olarak kabul edilen eserleri taklit edebilmek önemli bir meziyet olarak görülmüştür.²⁹ Araştırmacılar yaygın olarak iyi bilinen bu olguyu modern gerçekliklerin “Arkaikleştirilmesi” olarak tanımlarlar.

Pakhymeres üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki; Batı sıfatı genel anlamda Altın Orda'ya değil, daha ziyade, VIII. Mikhael'in ve II. Andronikos'un hâkimiyetleri sırasında Karadeniz'in kuzey ve kuzeybatı sahiline yerleşip egemenliklerini Bulgaristan içlerine doğru genişleten ve güneyde Trakya'ya kadar baskınlar yapan Nogay hâkimiyetindeki Moğollara atfedilmektedir. Bu nedenle, doğu ve batı Moğollar arasındaki ayrımın, Moğol hanlıklarının nispi konumlarıyla çok bir ilgisi yoktur. Daha ziyade, harita üzerinde daha batıya uzanan bu devletlerin Asya ve Avrupa'daki yerlerini tespit etmeye bağlıdır. Pakhymeres'in etrafındaki dünyayı algılaması antik coğrafi kavramlarla gerçekleşmektedir. Antikçağ yazarlarında olduğu gibi Asya ile Avrupa'yı Don Nehri ayırmaktadır.

29 Herbert Hunger, “On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 23/24, 1969/1970, s. 15.

Bizans coğrafyacıları bu bilgileri, Strabon, Dionysios ve Periegetes gibi kişilerin eserlerinden öğreniyorlardı.

Pakhmeres etkilendiği klasik yazarların aksine, Avrupa'daki “Batılı” Moğollar (Nogay'ın Moğolları) ile Asya'daki Doğu Moğolları (İlhanlıları) birbirinden ayırır. Pakhmeres, dönemin karmaşık siyasî olaylarını Bizans açısından açık bir şekilde çözümlenmiştir.

Pakhmeres kuzey yönünü belirtmek için Karadeniz ve Azak Denizi'ni referans almıştır. Hatta kuzey rüzgârlarını “Tanaites” olarak isimlendirir. Bölgeleri esas alan sınıflandırmasıyla Pakhmeres, kuzeyden Mısır'a köle ticaretinden bahsettiği bir paragrafta, kuzeyli ve güneyli insanların karakterlerini tahlil etmektedir. Bu iki bölge, iki Klimata=Dünyanın bölgeleri olarak tasnif edilmiştir. İnsanların yaşadıkları yerlerle karakterleri arasında güçlü bağlar oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca, νότιος kavramıyla ekvatorun güney bölgeleri üzerinde durmaktadır.

İlginç bir şekilde Pakhmeres, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Greklerin, Bulgarların ve Kafkasya halklarının hususî özelliklerinden detaylı bir şekilde bahsetmemektedir. Tahmin edilebileceği gibi -Bizans İmparatorluğu'nun doğrudan etkilememesi sebebiyle- bu halkların etnografik özelliklerini tahlil etmemektedir. Onun için önemli olan, mekânlardan ziyade buralarda yaşayan halklar ve özellikle Moğollar ile onların egemenliği altındaki halklardır. Pakhmeres âdeta bir sosyal antropolog gibi analizler yapmıştır.

Pakhmeres insanların yaşadıkları ülkelere göre birtakım tasniflerde bulunmuştur: İnsanlar ve hayvanlar, kuzeyde mi yoksa güneyde mi yaşadıklarına bağlı olarak birbirinden ayrılmaktadır. Kuzeydeki hayvanlar beyaz, güneydekiler ise siyahtır. Aynı tasnifi insanlar için de yapmaktadır: Kuzeyde yaşayanlar zeki olmadıkları gibi mantıktan da yoksundurlar. Üstüne üstelik ne bilime, ne bilgiye, ne hikmete ne de insanları akılsız varlıklardan ayıran sanatlara sahiptirler. Bunun aksine, heyecanlı/çoşkun ve savaş düşkünlüdürler. Güney bölgelerinin insanları ise; siyasette, sanatta ve bilimde zeki ve bilgedirler. Tembel ve heyecandan uzaktırlar (μαλακοὶ πρὸς μάχας). Hippokrates gibi karakter analizleri yapan Pakymeres'in verdiği bu bilgileri nasıl yorumlamalıyız? Birbirine zıt olan iki iklim kuşağının insanları, kalıtım yoluyla belli karakter özellikleri kazanmıştır.

Teoriye göre, zekanın gelişmesi için beynin ısınması gerekir. Kuzey ülkelerinde yaşayan insanlar yeterince güneş ışığından yararlanamadıklarından, vücudun azaları ciddi sertleşmekte, kol ve bacak kasları güçlenmektedir. Güneyde güneşin daha fazla ısıtması zekayı beslerken kas gücünü zayıflatmaktadır. Pakhmeres'in

bu ifadeleri Bizanslıların miras aldığı kadim bilgeliğe çok şey borçludur. Bizanslılar, genellikle gerçeğe dayalı doğruluğun aleyhine, klasik edebî söylemin bütünlüğünü korumak amacıyla arkaik yer isimlerini ve etnik terimleri taklit etmişlerdir. Mısırlıların tarımı geliştirdiklerine ve bilime çok ciddi katkı yaptıklarına dair Herodotos ve Strabon gibi antikçağ yazarlarında bilgiler bulunmaktadır. Aynı şekilde Nikephoros Blemmydes'in *Γεωγραφία Συνοπτική*=*Geografia Synoptike* ve Selanikli Eustathios gibi Bizans metinlerinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Pakhymeres'in bu eski bilgeliğe katkısı iki yönlüdür: Birincisi, karşılaştırdığı iki halk, antik bilgide olduğu gibi, Cermen kabileleri ve Mısır halkı değil, Kumanlar ve Mısır halkıdır. Kumanlar -hem kuzey halkları hem de savaşçı oldukları gerçeğinde görüldüğü üzere- Cermenlerin karakter özelliklerini almalarıyla mantuken büyük bir değişim yaşamışlardır. Pakhymeres'in Kumanlara atfetmediği tek Cermen özelliği sarışnlıktır; beyaz ve siyahî halklar yerine beyaz ve siyah hayvanlardan bahsederek bu meseleyi örtmektedir.

Pakhymeres, Karadeniz bölgesindeki Kuman kölelerle ilgili de oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Tarihçimiz, 1261-62 yıllarında Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos'un İlhanlı Hanı Hülâgû ile evlilik ittifakı kurma çabalarını anlatırken Mısır'daki Kumanlara da değinmektedir. Sultan Baybars'ın Mısır'a satılan bir Kuman olduğunu ve Mısırlıların köle olarak satın aldıkları bu kişileri yetiştirerek askerlik hizmetinde kullandıklarını tasvir etmektedir. "İskitler" olarak nitelendirdiği, savaş sanatında becerikli Kumanlar, Memlûkler tarafından aranan askerlerdir. Hatta Pakhymeres burada çok ilginç bir noktanın daha altını çizmektedir: Mısır Sultanı, Bizans kontrolündeki Karadeniz'in kontrolünü tamamıyla ele geçirebilirse, köleleri daha rahat bir şekilde Mısır'a getirebileceğini ifade etmektedir. Mısır için çok önemli olan köle ticaretinin sorunsuz bir şekilde yürüebilmesi için Sultan, İmparatora birçok kıymetli hediyeler göndermiştir. Karşılığında İmparator, Memlûklere ait gemilerin Karadeniz'e girmesine ve İskit kölelerini alarak ülkelerine dönmesine izin vermiştir. Bu olayları anlatırken İskitlerin özellikleri/tabiatı üzerine yukarıdaki bahsettiğimiz değerlendirmeleri yapmaktadır.

Sonuç itibarıyla, kendi döneminin önemli aktörlerinden biri olan Bizans; imparatorluk ve devlet geleneklerini yaratmış ve etrafındaki diğer devletleri de etkilemiştir. Yaşadığı uzun tarihî süreçte birçok medeniyetten etkilendiği gibi etkilemiştir de. Bu açıdan Bizans uygarlığının ürettiği metinlerin oluşumunda etraflarındaki dünyanın da olumlu ya da olumsuz etkisi vardır. Bu medeniyet; komşuları için önde gelen entelektüel bir muhatap ve kanaldı. Helenistik kültür

mirasının üzerine Hıristiyanlık elbisesi giymiş Bizans, XIII. yüzyıldan itibaren siyasî şartların gereği Doğu ile daha yakından ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bizans tarih yazarları güçlü bir tarih yazıcılığı geleneği ile yetiştiklerinden, bunların değerlendirilmesi de son derece geniş bir perspektiften bakmakla mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda XIII. yüzyılın hem Doğu hem de Batı dünyasını çok iyi bilen ve bilmek zorunda kalan tarihçisi Pakhymeres'in verdiği bilgilerin tahlil edilmesi,³⁰ bahsettiğimiz dönemin anlaşılmasında anahtar rol oynamaktadır. Meşhur Bizans tarihçisi Karl Krumbacher'in ifade ettiği, “*Coğrafya bilgileri konusunda Bizanslılar cahildiler*” cümlesi, yukarıda çeşitli yönleriyle izah etmeye çalıştığımız gibi, pek de doğru gözükmemektedir. Pakhymeres'in eseri detaylı bir şekilde incelendiğinde bunun tam aksi olduğunu söyleyebiliriz. Bizans tarih yazarları açısından siyasî önemi olan yerleri ve buralarda yaşayan halkları, antikçağların coğrafya konusundaki bilgilerinden istifade etmek suretiyle tasnif etmiş ve bunlar hakkında birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Pakhymeres'in anlatımındaki önemsizmiş gibi görünen konu dışı unsurlar, söylemini güçlendirmek amacıyla yazılmış görünmektedir. Bu nedenle Pakhymeres'in etnolojisini “anlatı” ile yani tarihçinin genel tarihyazımı ve siyasî gündemiyle ilişkilendirmek gerekir. Bu şekilde yapılacak bir analiz Pakhymeres'in ayrıntılı ve “belirsiz” diliyle beraber dünyasını da anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Georgios Pakhymeres'in eseri; Bizans ülkesinde meydana gelen önemli siyasî ve diğer olayları Adem'in yaradılışı ile başlayarak yıl esasına göre tasnif eden klasik bir *Kronik*'ten ya da gerçeği arayan/araştıran *Historia*'dan ziyade; Roma mirasını terk eden bir Geç Ortaçağ devletinin nasıl yönetileceğine dair bir siyasetname; imparatorluğun sınırlarında beliren tehditlere karşı neden başarısız olduğu ve artık ne yapılması gerektiğini göstermeye çalışan bir rapor; devletin içerisindeki çekişmeleri inceleyen ve kendince önemli gördüğü problemlere çözüm üreten bir metindir. Pakhymeres'in zor hayatı ile ürettiği metinler arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır.

30 Pakhymeres, eserini oluştururken doğru kaynaklardan da istifade etmesi sebebiyle Bizans tarih metinleri içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. Bk. I. Beldiceanu-Steinherr, “Pachymères et les sources orientales”, *Turcica*, XXXII, Paris 2000, s. 425-434.

Kaynaklar

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2004.

Barlas, İlcan Bihter, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Georges Pachymeres, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2019.

Beihammer, Alexander Daniel, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*, çev. Tarık Özbek, Ankara 2022.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000.

Cassidy, Nathan Ioannes, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.

Durak, Koray, "Defining the 'Turk': Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (JÖB)*, Band 59, 2009, s. 65-78.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015.

Hunger, Herbert "On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity in Byzantine Literature", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol 23/24, 1969/1970, s. 15-38.

Imber, Colin, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, ed. Oktay Özel - Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 39-71.

Kayapınar, Levent, "Georgios Pachymeres", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXIV, s. 139-140.

Keçiş, Murat, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 337-353.

Keçiş, Murat, "Georgios Pakhimeris'te XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bizans-Selçuklu Hududu: Sakarya Savunma Hattı", *Geçmişten Günümüze Sakarya: Tarih/Kültür/Toplum, Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş - Mükerrerrem Bedizel Aydın - Arif Bilgin, Sakarya 2018, s. 63-70.

Kılıç, Arslan, *Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

Korobeinikov, Dimitri, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford, 2014.

Laiou, Angeliki E., “On Political geography: the Black Sea of Pachymeres”, *The Making of Byzantine History Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, s. 94-121.

Lampakis, Stylianos, “Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris”, *Βυζαντινὰ Σύμμεκτα*, 16 (2003-2004), s. 133-138.

Macrides, Juliana Ruth, “Bizans Tarih Yazıcılığında XIII. Yüzyıl”, çev. Murat Keçiş-Mehmet Yağcı, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, S. 67, 2020, s. 697-713.

Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica*, Vol 1-2, Berlin 1958.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999.

Pachymeris, Georgii, *De Michaelae et Andronico Palaeologis*, Libri Tredecim, Recognovit Immanuel Bekkerus, 2 Volumen, Bonnae 1835.

Pachymérés, Georges, *Relations Historiques*, I. Livres I-III, Édition, Introduction et Notes par Albert Failler, Traduction Française par Vitalien Laurent, Paris 1984.

La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérés, I. Livres I-VI; II. Livres VII-XIII. Édition du texte grec et commentaire par A. Failler, Paris 2001-2002.

Ševčenko, I., “The Decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals”, *DOP*, 15, 1961, s. 167-86.

Shukurov, Rustam, “The byzantine classification of the turks: Archaization or academic traditionalism?”, *Philopatation, Spaziergang im kaiserlichen Garten; Schriften über Byzanz und sein*, Neslihan Asutay-Effenberger-Falko Daim (Hrsg.) Mainz 2012, s. 273-296.

Talbot, Alice-Mary, “Pachymeres, George”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, ed. A. P. Kazhdan, New York 1991, s. 1550.

Tinnefeld, F., “Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Frühes Unternehmen Gegen die Osmanen”, *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, s. 46-54.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1993.

Vryonis, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California 1986. (Bu eserin özensiz bir çevirisi için bk. Speros Vryonis, Jr., *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyula Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Elman, İstanbul 2020.)

